

„KI VAGYOK ÉN?”

Identitástudat és kisebbségi lét[†]

AZ ÚJABB ÉS ÚJABB GENERÁCIÓKNAK, A „BARBÁR INVÁZIÓNAK” (Merton) beáramlása adott társadalomba a szocializáció élethosszig tartó, kétpólusú folyamatát indítja el, amelynek során valamennyien az “én”-né levést és a “mi”-vé válást tanuljuk. Ez az állítás az emberi élet egyik alapidimenziójára, az önzonosság (identitás) problematikájára utal. A kulturális antropológia alapkérdései közé tartozik, hogy milyen tartalmakkal töltődik fel identitásunk, melyek a meghatározó, melyek a járulékos elemei, milyen a dinamikája.

Az a tény, hogy valamennyien egy adott kultúra, adott nemzet(iség) keretébe születünk bele, az egyén számára olyan adottság, amelynek tudatos reflexiója nem tartozik a naponta számon tartott dolgok közé. A nemzeti identitás hordozója a mindenkori, adott közösség. A nemzetet alkotó egyedek számára ez evidens alapadottság, olyan alapélmény, amely az egyén számára a legtermészetesebb s egyben legmélyebb módon a közösség kultúrájának legközvetlenebb objektivációjában, az anyanyelvben van “lehorgonyozva”.

Vannak azonban olyan élethelyzetek, amikor identitásunk szükségszerűen válik tudati reflexió tárgyává, amikor el kell gondolkodnunk azon, kik is vagyunk valójában. Nyilvánvalóan ilyen élethelyzet a kényszerű vagy önkéntes országváltás, és ilyen élethelyzetnek tekinthető az etnikai/nemzeti kisebbséghez tartozás is (kiváltképp ebben a régióban a fellobbanó etnocentrizmusok időszakában). Ám a probléma aktualitása nem pusztán e konfliktusokból ered, hanem legalább ennyire éreztük kényszerítő erejűnek e kérdés felvetésére azt a külföldi kutatási/publicisztikai tapasztalatot, mely szerint a menekültekhez/áttelepültekhez hasonló helyzetben lévő vendégmunkások gyermekeinek ritkán sikerül kettős identitást felépíteni. Gyakori jelenség körükben, hogy mind az eredeti, mind a befogadó ország kultúrájával szemben erős kritikával, elutasítóan viselkednek.[‡]

[†] Az *oktatás globális problémái* kutatási alprogram (KKT/5) keretében vált lehetővé 1989-ben, hogy megkíséreljünk annak feltárását, milyen kihívást jelentett a hazai tanügy számára a menekültek/áttelepültek tömeges megjelenése; mi jellemezte az érintett gyermekek iskolai beilleszkedésének folyamatát. A kutatás tapasztalatait egy nagyobb lélegzetű tanulmányban (Migráció és oktatás) tesszük közzé. Ez az írás annak a tanulmánynak része.

[‡] Gogolin, I.: *Erziehungsziel Zweisprachigkeit. Konturen eines sprachpädagogischen Konzepts für die multikulturelle Schule*. Hamburg, Begmann & Helbig, 1988.

Empirikus vizsgálatok tapasztalataiból

Ennek az írásnak az empirikus bázisát azokra a kérdésekre adott válaszok elemzése alkotja, amelyeket harminc 8–16 év közötti menekült/áttelepült gyermeknek, valamint húsz olyan főiskolai/egyetemi hallgatónak tettünk föl, akik a szomszédos országok magyarnyelvű kisebbségéhez tartoznak, s Magyarországon folytatnak felsőfokú tanulmányokat.

Általános iskolások

Az ibrányi tábor zömmel általános iskolai tanulóinak az alábbi kérdést tettük föl: „Hogyan mutatnád be magadat külföldön? Mit mondanál arra a kérdésre, ki vagy?” A gyerekek válaszai egy olyan skálán helyezhetők el, amelynek egyik végére a földrajzi irány pusztá megnevezése került: „Romániából jöttem.” A leggyakoribb válasz így hangzott: „Erdélyből jöttem és most Magyarországon lakom.” A másik pólusra ez a részletezően akkurátus válasz került: „Magyar származású Romániából áttelepült gyerek vagyok.”

A két szélső tartomány között efféle kijelentések sorjáztak: „Erdélyi áttelepült vagyok; Magyarországra jöttem, magyar vagyok; Magyarországra szöktem Romániából.” E zömmel egyszólatos megállapítások magától értődő természetességgel hangzottak el, mérlegelésre, töprengésre utaló elnyújtott csendek nem előzték meg a válaszadást. A válaszok vezérmotívuma életük e szakaszának meghatározó élményére, az országváltásra utal. A magyar voltokra történő utalások különösebb hangsúlyt nem kaptak. E megállapítások az adatszerzés (interjú) tényszerű körülményeit írják le. Ám tudjuk, a tények általában nem beszélnek önmagukért. A legvalószínűbbnek azt tartjuk, hogy az önazonosság tudati tartalma az ilyen életkorú gyermekeknek leginkább adott helyhez (falú, város), régióhoz esetleg országhoz kötődő elemekkel töltődik föl, s az országváltás ténye vélhetőleg azért nem provokált esetükben sokszorú önazonosítási kényszert, mert az anyanyelvükkel azonos nyelvű országba kerültek. Mindehhez hozzájárulhat még a kikérdezés mindig mesterséges helyzete, ami általában szituatív gondolkodásra készíti a megkérdezetteket, s talán ezért is folyamodtak a kézenfekvő „földrajzi” meghatározáshoz. Ugyancsak valószínű értelmezésnek tartjuk, hogy az ilyen életkorúak tudatában a társadalmi identitás nemzetre/nemzetiségre utaló tartalmi a reflektálatlan, adottságként létező meghatározottságok körébe tartoznak.

Főiskolai/egyetemi hallgatók

Kérdéseinkre az eddigieknél jóval kifejtettebb, reflektáltabb megnyilatkozásokat kaptam a *Márton Áron Kollégium* lakóitól 1991 tavaszán. Az első így hangzott: „Külföldön mit válaszolna a kérdésre: kicsoda Ön?” A második kérdés ez volt: „Egy francia írónak, Montesquieu-nek tulajdonítják a mondást: elsősorban ember vagyok, másodsorban francia. Kérem, értelmezze e kijelentést, és fogalmazza meg az

evvel kapcsolatos álláspontját.” A következőkben idézek a válaszokból, 1 az első, 2 a második kérdésre adott választ jelöli.

1 „...hogy építészhallgató vagyok, és megmondanám a nevemet.”

2 „Valószínűleg egy évvel ezelőtt nem gondolkodtam volna azon, egyetértek-e vele vagy sem, mivel akkor úgy fogalmaztam volna meg, hogy én magyar ember vagyok. Most azonban kezd olyanná alakulni bennem, hogy ahogy M. mondta, úgy igaz.”

1 „Már gondokoztam ezen. Erdélyi magyar vagyok, azt mondanám. Sokak szerint ez nem jó, ha az ember ezzel kezdi... Szerintem ez a kultúrától függ. A nyugati világban, ahol még nem jártam, ott valószínű, hogy az ember a végzettségét mondja el, és hogy mit ért el a világban és nem azzal kezdi, hogy milyen nációhoz tartozik. Ez szerintem teljesen jellemző ránk, hogy ezzel kezdjük, annyira fáj nekünk.”

2 „Teljesen szubjektív, hogy ki mit mond. Nálam úgy áll ez, hogy inkább a magyar oldalra billen a mérleg. Ezt már csak azért tudom így mondani, mert ez az, amin legtöbbet gondolkodom, amikor így magammal vajdódom, hogy úgy mondjam az énemmel foglalkozom, akkor mindig az én magyarságom az, amit állandóan csúrók-csavarok. Ez az én erdélyi magyarságom az, ami tényleg elég sokat foglalkoztat.”

1 „Megmondanám a nevem, s aztán, hogy csehszlovákiai magyar.”

2 „Teljesen egyetértek M.-vel. Ez az én álláspontom is.”

1 „Először megmondanám a nevemet, aztán helyzete válogatja. Pl. a vámnál másképp kell mondani, mint ha pl. valakivel friss ismeretséget köt az ember. Akkor pl. elmondanám, hogy romániai magyar vagyok és Magyarországon tanulok.”

2 „Nagyon igaz, amit M. mondott. Jó lenne, ha lefordítanák románra is, és mindenhova kitennék.” (vegyes családból származik)

1 „Azt mondanám, hogy erdélyi diáklány vagyok, aki Pesten tanul térképészeti szakon. Szerintem ennyi elég lenne.”

2 „Ez valójában teljesen mindegy, hiszen annyi nemzetiség van. Vannak szászok, magyarok, románok, cigányok, és hogyha az ember egy normális felfogású egyén, akkor annyira nem számít, hogy milyen nemzetiségű.” (vegyes családból való)

(A kérdést hosszú csend követte, válasz nem érkezett. Gondolván, a magno zavar, kikapcsoltam. Aztán azt mondta:)

„Nem tudom, kicsoda vagyok.”

1 „Elsősorban egyetemista vagyok. Valamikor büszkén mondtam azt, hogy székely vagyok, vagy hogy székelyföldi vagyok. Hogy székely vagyok, azt most is büszkén mondom, hogy székelyföldi vagyok, azt büszkébben mondtam hónapokkal ezelőtt. Viszont megnézem, hogy kinek mondom, ugyanis elég sok itt a negatív példa az erdélyiekkel vagy egyáltalán a romániaiakkal.”

2 „Azért egy kicsit hazafinak is kell lenni. Én azt mondanám, hogy egyformán vagyok székely és ember is. A további életemben sem szeretnék különbséget tenni ember és ember között. Ez az, amiben – úgy veszem észre – nagyon sokat változott a véleményem. Ugyanis otthon akarva-akaratlan is mindig csonthéjba burkolózva és belülről keményen tartva láttam a világot. Tehát éreztem azt a nyomást, ami hatott ránk, rám és ugyanolyan nyomással próbáltam reagálni. Persze ez nem volt jó, mivel a külső nyomás nagyrészt nacionalista nyomás volt a résziükről. S akkor ugyanazzal próbáltam, próbáltunk visszahatni. Akkor azok szélsőségesek voltak, akik ilyen nyomást gyakoroltak, de szélsőségesek ma is, akik ilyen nyomást gyakorolnak.”

1 „Elmondanám, hogy erdélyi vagyok és hogy jelenleg mivel foglalkozom, mik a terveim, hogy miért vagyok Pesten.”

2 „...azt hiszem ezt azért mondta, mert végül is őt nagyon foglalkoztatta ez a dolog...azt gondolom, hogy M.-ben megvolt a nacionalizmus. Mert úgy gondolom, hogy akiben igazán

nincs meg, abban fel sem merül, hogy én elsősorban ember vagyok... Tehát neki ez vívódásokat okozott. Számomra ez nem probléma. Egészen 18 éves koromig egyáltalán nem gondoltam arra, hogy én magyar vagyok, a másik meg román. Lehet, hogy ez óriási naivitás, de így van. És most már úgy gondolom, eléggé túlnőttem azon, hogy ez jelentsen valamit. Persze olyan szempontból jelent valamit, hogy igyekszem a magyar hagyományokat ápolni.”

1 „Bemutatkoznék, elmondanám, hogy a zeneművészeti főiskola hallgatója vagyok és hogy jugoszláviai magyar vagyok.”

2 „Tökéletesen egyetérték velem.”

1 „Erdélyi magyar vagyok.”

2 „Egy szituációban nem azt fogom nézni, hogy a mellettem lévő ember milyen nemzetiségű, vagy, hogy én milyen nemzetiségű vagyok, hanem, ha kell segíteni, segíték rajta. Számomra ez így van.”

1 „Elmondanám, honnan jöttem, és ha érdeklő, azt is, mit csinálok jelenleg. Arra biztosan kitérnék, hogy itt vagyok egyetemista Budapesten.”

2 „Körülbőlül nekem is ez a véleményem. Ez az, amit el akarok érni, hogy tényleg emberek vagyunk... Lehet, hogy túlzottan befelé fordulunk mint nemzetiség, nem tudom.”

1 „Elmondanám, hogy erdélyi vagyok s hogy Budapesten járok főiskolára.”

2 „Ez elég nehéz. Az, hogy magyar vagyok s én magyarnak tartom magam, ez szerintem jellemzőm, s biztos vannak olyan tulajdonságaim, amelyek az egész magyarságra jellemzőek, de végül is egyetérték azzal a kijelentéssel, hogy elsősorban ember vagyok. De nem lehet ennyire elkülöníteni, hogy ember és magyar.”

1 „Megmondanám a nevemet. Amúgy a körülménye válogatja, hogyan mutatkoznék be. Másképpen egy konferencián, másképpen turistaként.”

2 „Végül is egyetérték velem. Magamra is érvényesnek vélem ezt, szerintem mindenkinek így kellene ezt értelmeznie.”

1 „Valószínűleg a pillanatnyi uralkodó hangulatomtól függene. Ugyanis elég sok gondolat viaskodik az agyamban, elmondok közülük néhányat. Hát az egyik az, hogy azt mondom, romániai vagyok. Ezt ugyanis azért el kell fogadni előbb-utóbb, s ha tényleg érrefelé tart a világ, hogy a határok nem fontosak, akkor ezzel sokkal inkább meg tudom határozni azt a helyzetet, amiben élek vagy ahonnan jövök, mintha azt mondanám például egy osztráknak vagy egy amerikainak, hogy Transsylvania. Azt nem mondhatom, hogy Erdély. Volt már ilyen esetem, rögtön megkérdezték tőlem, hogy Amerikának melyik részén is van Transsylvania. Nekik rögtön Pennsylvania ugrott be.

A másik meg, hogy néha azt tartom fontosnak, hogy azt mondjam, erdélyi vagyok. De ezt csak Magyarországon mondom. Amikor meg azt mondom, kolozsvári vagyok, azért nem mondom Erdélyt vagy Romániát, mert Magyarországon már minden csapból ez folyik, és az embereknek ezzel – pestiesen szólva – tele van a hócipője.”

2 „Tökéletesen egyetérték velem. Sok esetben irritál engem a túlzásba vitt magyarkodás. Közéletben és bármely megnyilvánulásban egyaránt. Lehet, ez azért van, mert a legszélsőségesebb végleteket láttam Romániában. Azokkal sem értek egyet, akik avval érvelnek, hogy azért tört ez így elő, mert a kommunista rendszerben nem lehetett.”

A kisebbségi létben adott életvilág asszimilációs kényszerének és a domináns kulturális meghatározottságnak belső konfliktusa szólal meg interjúalanyaink töredékes, ám a személyesség által hitelesített, olykor fűtött hangvétellű megnyilvánulásaiban. Megszólalásaik olykor töprengő, tépelődő, mérlegelő hangütése egyaránt utal reflexióra és mély személyes érintettségre. A szóban forgó belső konfliktust – ha tetszik: kognitív diszsonanciát – rokonszenves és reményteljes irányba: az egyete-

messég, az összeméri tágasság irányába törekedve próbálják önmagukban megharcolni. Ugyanakkor közülük többen valamiféle bölcs belátással elfogadják az adott helyzetet, s abban keresik a maguk helyét. E belátás esélyt jelenthet számukra arra nézve, hogy a személyiségük kulturális eredetű (a mindennapokban többnyire reflektálatlan) meghatározottságai és a sikeres életvitel pragmatizmusa között valamiféle működőképes egyensúlyt tudjanak találni. (Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy a megkérdézett fiatalok “kvázi-felnőttek”, élvezvén a diáklét örömeit és elfogadva az anyagi függőség állapotát. Ebből következően jelzett beállítódásaik valóban csak lehetőségként, potencialitásként értékelhetőek. Az, hogy a majdani, anyagilag független felnőtt életben, a munkahelykeresés, az egzisztenciateremtés bonyodalmaiban kínzó döntési helyzetbe kerülve hogyan döntenek, azt életük e szakaszában nem lehet megjósolni.)

Egyfelől. Másfelől viszont – ha van erőnk nem sorsnak tekinteni a nagypolitikai játszmákat – az, hogy a kisebbségi létben az élet a könnyebbé válás, az elviselhetőség felé tendál vagy ellenkező irányba, nyilvánvalóan avval van szoros összefüggésben, hogy az érintett országokban kiteljesedik-e vagy zsugorodik a demokrácia intézményrendszere és politikai kultúrája.

Változatok a problematika értelmezésére

„Mélységes mély a múltnak kútja” – kezdi *Thomas Mann* a József tetralógiát. A történelmi idők tudatbeli rétegződésének vizsgálatával tudományok légiója foglalkozik, töredékes cserepekből, hiedelmekből, írásos emlékekből, ünnep- és szokásrendből próbálván felvázolni egy törzs, egy nemzet szellemi arculatát, etnikai-nemzeti tudatvilágának jellemzőit. E tanulmányban csak arra vállalkozhatunk, hogy a témára vonatkozó tudományos felismerésekre, megállapításokra jelzésszerűen utaljunk.

A nemzeti tudat kialakulásának folyamatát vizsgáló történelmi kutatások szerint „a «nemzetiség» a történelem igen régi képződménye, nemkülönben igen régi a «társadalom» mint szuverén politikai közösség koncepciója és a «politikai lojalitás» koncepciója is, anélkül azonban, hogy e három közt régi korokban és struktúrákban belső összefüggés létezett volna; ami új, és csakis a 18. század vége óta létezik, az e három kategória történelmi fúziója és funkcionális viszonya: a «nemzet» ahogy ma értjük.”[†]

Szücs Jenő idézett megállapításának értelmében tehát a Felvilágosodás századát megelőzően Európában az emberek lojalitása egy valláshoz (egyházhoz), uralkodóhoz (királyhoz), renchez vagy egy földrajzi régióhoz kötődött. Az új fejlemény, hogy a politikai lojalitás immár a “nemzet”, “nemzeti” kategóriájában és annak attribútumaiban fejeződik ki, az utóbbi két évszázad fejleménye. A napjainkban zajló európai integrációs törekvések a nemzetállami fejlődési szint meghaladásának irá-

[†] Szücs Jenő: *Nemzet és történelem*. Bp., Gondolat, 1974. 220–221. pp.

nyába mutatnak. (A *Maastricht-i Egyezmény* ratifikálásával kapcsolatos bonyodalmak azonban azt is jelzik, hogy elakadások ezen az úton még a fejlettebb, integrációra fogékonyabb nyugat-európai régióban is bőségesen vannak.)

Zavarba ejtő fogalom a "nemzet" fogalma. Egyaránt lehet hivatkozási alapja társadalmi méretű szolidaritásnak és nagypolitikai játszmák kulcsszavaként az agressziót mozgósító indulatoknak. Számtalan meghatározása közül ezúttal egy sajtóságot idézünk: „...a nemzet: képzeletbeli politikai közösség.”[†] A nemzet fogalmának imaginárius jellegét az idézett szerző abból eredezteti, hogy – úgy mond – még a legkisebb nemzet tagjainak sincs módjuk arra, hogy személyesen megismerkedhessenek egymással, ennek ellenére él valamennyiük tudatában az együvé tartozás képzete. Tény, hogy a fenti megállapítás minden olyan közösségre érvényes, amelyik egy kis falu nagyságát meghaladja. Ugyanakkor – folytatja gondolatmenetét a szerző – a nemzet fogalma szükségszerűen korlátozott fogalom, hiszen még a legnagyobb nemzetek is véges számú egyénből állnak, s határaikon túl egy másik nemzet található. Nem ismerünk olyan nemzetet, amelyik önmagát az emberiség egészével akarná azonosítani. S még a legerősebb küldetéstudattal bíró nemzettek sem álmodnak egy olyan napról, amikor az emberi faj egésze az ő nemzetükhöz csatlakozik. (Bár némely vallási fundamentalizmus ideológiájában megfogalmazódnak az emberiség egészére kiterjedő igénybejelentések.)

Imaginárius továbbá e fogalom azért is – folytatva *Benedict Anderson* érvelését –, mert a nemzet képzete a nemzettek fejében úgy él, mint a mély szolidaritás, a bajtársiasság szálaival összeforrt alakzat, függetlenül az aktuálisan meglévő társadalmi különbségektől, egyenlőtlenségektől.

Mélységes mély a múltnak kútja. E "kútba" tekint Szűcs Jenő, amikor grandiózus vállalkozásában a magyar nemzeti tudat történeti forrásvidékének, formálódásának és alakváltozásainak folyamatát kutatja.[‡] Az általa is használt "államnemzet" – "kultúrnemzet" fogalompár a későbbiek során más szerzőknél alapvető, helyenként túldimenzionált elméleti konstrukciók alappillérvé válik. Az államnemzeti vs. kultúrnemzeti fejlődés Európa két felében jelentette a típusos társadalomfejlődés alternatíváit.

Európa nyugati felében a francia forradalom előtti *ancien régime* rendies szerveződésű világ méhében lassú, szerves történeti alakulás során formálódtak ki a társadalom életének azok az alapintézményei (polgári közigazgatás, adórendszer, a közbiztonság szervezete stb.), amelyeket Franciaországban a forradalom Alkotmányozó Gyűlése kodifikált, megteremtve ezáltal a modern (=polgári) állami és nemzeti lét feltételrendszerét. *Bibó István* e történeti folyamatot úgy jellemzi, hogy az európai társadalomfejlődés értelme, hogy fokozatosan bővülnek az emberi/társadalmi élet

[†] Anderson, B.: *Imagined Communities*. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London, Verso, 1983. 15. p.

[‡] Szűcs Jenő: *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Szeged, 1992. (Magyar őstörténeti könyvtár 3.)

szabadságintézményei.[†] Az államnemzeti fejlődési pálya lényege eszerint, hogy a fokozatosan kiépülő politikai szervezettel párhuzamosan haladt az adott területen élő emberek kulturális integrációja.

Közép-Kelet-Európában más utat járt be a társadalmi/politikai intézményrendszer fejlődése. Ennek a lényege, hogy mivel a térség egészének alakulását a diszkontinuitás, a kényszermodernizáció és az örökös megkésetttség gyötrő élménye jellemezte, az intézményrendszer és az integráló kultúra fejlődése nem párhuzamosan haladt, s ebből következően hol egyik, hol másik szféra került “lépéskényszerbe”.

Hazai vonatkozásban modellértékű e nézőpontból a 19. század első harmada (Reformkor), amikor az értelmiség küldetesként élte meg azt a történelmi feladatot, hogy egy kulturális (főként nyelvi, irodalmi, színházművészeti) gyökerű nemzeti eszme integráló ereje által mintegy “megteremti” a nemzetet. (A mondott korszakban hasonló törekvések mozgatták az északi szomszédaink körében virulens szlavofil, nyelvrokonainknál pedig a fennofil mozgalmat.)

Ugyanakkor a régió alakulásának további sajátossága, hogy a „nemzeti ébresztés” 19. század eleji értelmiségi programja az itt élő kis népeket abban a helyzetben találta, hogy soknemzetiségű birodalmak keretei között éltek. „Ezek a birodalmak nem homogén alakulatok voltak, hanem régebbi és újabb keletű terjeszkedés útján létrejött dinasztikus ... konglomerátumok. Határaik között egykori önálló államok és állammaradékok helyezkedtek el, némelyik úgy, hogy területével három birodalom építéséhez is kényszerűen hozzájárult, és ezek az államok makacsul őrizték egykori önállóságuk intézményeit vagy legalábbis önállóságuk tudatát.”[‡]

Nyilvánvaló, hogy e birodalmi keretek között élő, eredetileg különböző nyelveket beszélő népek oly módon keveredtek össze, hogy tagjaik közül sokan több nyelven is képesek voltak többé-kevésbé kielégítő kommunikációra. A mindennapi élethelyzetek megoldásának természetes összetevője volt ez a körülmény. S mindeközben különösebb jelentőséget nem tulajdonítottak annak, hogy melyik nyelvi csoporthoz tartoztak. Társadalmi azonosságtudatuk tengelyében a korábban említett, modernizáció előtti társadalmakat jellemző kötődések illetőleg lojalitások álltak. (E történelmi felismerés egybecseng a néprajztudomány tapasztalatával, miszerint a nemzeti hovatartozás problematikája csak bizonyos iskolázottsági szint fölött tematizálódik; iskolázatlan vagy alacsony iskolázottságú emberek esetében a nemzeti identitás kielezett helyzetekben, pl. háború esetén fogalmazódik meg, emelődik be a tudatosság szférájába.) Témánk szempontjából fontosnak tartjuk mindezt, mert utal arra a sajátos munkamegosztásra, ami a nemzeti hovatartozás érzésének tudatában, fenntartásában a hivatalból írástudó értelmiség és a társadalom egyéb rétegei között fennáll.

[†] Bibó István: Az európai társadalomfejlődés értelme. In: *Válogatott tanulmányok* III. kötet. Bp., Magvető, 1986.

[‡] Diószegi István: Az államnemzet-koncepció belső problematikája a XIX. század utolsó harmadában és a századfordulón. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1984/1–2. 17. p.

Mind az államnemzeti, mind a kultúrnemzeti fejlődési útnak közös öröksége a közvetlen, törzsi jellegű etnocentrizmus, amelynek meghaladására törekednek mind az államnemzeti, mind a kultúrnemzeti fejlődési utat járt országok/nemzetek. A különbség köztük nem az akarásban, hanem az etnocentrizmus meghaladására való képességben van. Az államnemzeti fejlődés útját járó országok ebben sikeresebbek.[†] Ezzel szemben a közép-kelet-európai régió – állítja a hivatkozott szerző – az országok másik csoportját alkotja, ahol az akarás megvan bár, de az etnocentrizmus meghaladásának képessége kisebb. Meglehet. Mindazonáltal – nem történésként – pusztán a társadalmi valóság egy szeletének kutatójaként magam afelé a nézet felé hajlok, hogy a társadalmi identitás integráns részeként tételezhető nemzeti identitás érzelmi és gondolati elemeknek olyan bonyolult, nagydinamikájú szerveződése, hogy az az antinómia, amit *Csepeli György* tételez a két fejlődési út között, valószínűleg kevésbé képezhető le egy dominánsan racionális modellel.

Közelebb kerülünk a fejezet címében megjelölt problematikához, ha az ún. kettős identitás jelenségét vesszük szemügyre. Ennek bevezetését kezdjük a történész-politológus *Schöpflin Györgytől* vett hosszabb idézettel.

„...A kelet-közép-európai térségben létrejövő nemzeti államok által fölkínált állampolgári status kisebbségbe szorult ... tömegek esetében nem esett (nem esik) egybe a származási, anyanyelvi, kulturális és perceptuális jegyek által meghatározott nemzeti identitással, mely etnikai, nemzetiségi, kisebbségi identitásként kénytelen megjelenni.

A modernizációs kényszerpálya okán keletkezett társadalomfejlődési zavarok – az antidemokratikus politikai berendezkedés folytán – ezekben a társadalmakban az állampolgári status asszimilációs kényszereként jelennek meg. Ugyanakkor az asszimiláció pszichológiailag nem vonzó, mivel az odahagyandó, kulturálisan meghatározott identitáshoz képest nem ígér számottevő társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális előnyöket. Föloldhatatlan lojalitási konfliktusok keletkeznek a személyben, aki vagy-vagy választásra kényszerülve bármelyik lehetőséget választva, mindenképpen rosszul jár. Ha kultúrnemzeti értelemben határozza meg önmagát, akkor a nemzetiségi statussal szemben intoleráns nemzeti állam polgáraként hátrányos megkülönböztetésekkel számolhat, míg ha állampolgárként azonosul, az egyben egy számára idegen, eltérő nemzeti kultúra elsajátítását is igényli, melyhez ha asszimilálódik, azonosságtudata megtörik, ráadásul születés folytán adott nemzeti hovatartozása szempontjából ez árulásnak, «renegátságnak» minősül.”[‡]

A gazdasági-társadalmi modernizáció kérdései különös aktualitással vetődnek fel térségünkben, ahol a régió államainak egészére az átmenetiség a jellemző, az elmozdulás egyik rendszerállapotból egy másik felé. A váltás időbeli folyamat, olyan kontinuumon helyezhető el, amit a “megszüntette megőrzés” paradoxonja jellemez. (A

[†] Csepeli György: *Nemzet által homályosan*. Bp., Századvég Kiadó, 1992.

[‡] Schöpflin Gyula: Az emberi jogok és a nemzetiségi kérdés Romániában. *Századvég*, 1987/4–5. 112: p.

társég országai nyilvánvalóan nincsenek azonos kiinduló helyzetben e váltás során, ennek taglalása azonban nem tartozik szorosan témánkhoz.) Témánk lényegét érinti viszont az, hogy a kisebbségi lét ethoszáról, a kisebbségek körében kimunkált valóságképről, a társadalmi ön-azonosságról távolról sem vélekednek mindenben azonos módon maguk az érintettek, a kisebbségi létben élő emberek. Közbevetőleg jegyzem meg, hogy az etnikai és a nemzeti identitás fogalma – jóllehet gyakorta szinonimaként használatnak – nem egészen azonos fogalmak. A nemzeti identitás értelem szerűen egyben etnikai identitás is, de fordítva nem mindig ez a helyzet. Mindazonáltal bármelyik fogalomról legyen is szó, az általa jelölt pszichés tartalom az egyén társadalmi identitásának lényeges, esetenként a leglényegesebb összetevője. Kiváltképp így van ez kisebbségi sorban élő emberek esetében.[†]

Ezúttal a szóban forgó problematika nézőpontjából különösen érzékeny Erdélyről illetőleg az ottani, főként literátus értelmiség jelesei tevékenységében megjelent ethosz és munkásságában megnyilvánuló valóságértelmezés, valóságkép ugyancsak erdélyi társadalomkutatók által vitatott tartalmait idézzük föl.[‡]

A hivatkozott tanulmány és a kiegészítő reflexiók a romániai magyar kisebbség kulturális intézményrendszerét, a civil társadalom kapcsolat-rendszereit és az abban működő életvilágokat jellemzi a kulturális antropológia nézőpontjából. A tanulmány tengelyében a 70-es évtized erőltetett modernizációs törekvései (iparosítás, urbanizáció) társadalomra gyakorolt hatásainak bemutatása, elemzése áll. Eszerint e kényszermodernizáció olyan “kihívás” volt akkor és ott az egyén számára, hogy sokan a pre-modern társadalomban kiépült kapcsolatháló (rokon, baráti, szomszédsági) fenntartására törekedve próbálták meglépni a modernizációs lépést: a faluból városba költözést, a kényszerű munkahely-változtatást (családok, barátok igyekeztek az új környezetben is egymás közelében lakni, lehetőség szerint azonos műszakban dolgozni stb.). A mobilitás traumájának tehát – állítja a szerző – egyéni következménye az identitástudat elbizonytalanodása, egyfajta túlérzékenység, sebezhetőség kialakulása; közösségi következménye pedig, hogy az átmentett/átmentődött kapcsolatok mintegy “elrejtöztek”, a civil társadalom élte a maga sajátosan közép-kelet-európai *underground* életstílusát, amelyben egymással nem integrálódó társadalmi kiskörök alakultak ki. E folyamatok sajátosan paradox funkciót töltek be: míg egyfelől fékeztek a társadalom szerveződési potenciálját, másfelől kedvező kiinduló helyzetet teremtettek a civil társadalom regenerálódása számára.

A csíkszeredai társadalomtudományi műhely nézete szerint az “örzés”, a minden áron való “megmaradás” ethoszt vállaló és valló literátusok nem ismerték kellő mélységben e rejtőzködő társadalmi folyamatokat. Ennek következtében – állítják – társa-

† Váriné Szilágyi Ibolya: *A nemzeti identitás problémája kulturaközi nézőpontból*. Beszámoló a téma kutatásának állásáról a *Nemzetközi Kulturaközi Pszichológiai Társaság* első közép-kelet-európai konferenciájáról. Kézirat.

‡ Bíró A. Zoltán: *Intézmény – képviselő – civiltársadalom* (Gáll Ernő, Veress Károly, D. Lőrincz József, Magyar Vincze Enikő, Magyar Nándor László hozzászólásaival). In: *Átmenetek. A mindennapi élet antropológiája*. 1990/1.

dalomképük érvényessége megkérdőjelezhető, mert annak alapját nem a társadalom bonyolult érdektagsága, a társadalmi valóság rejtőzködő bár, de tényleges folyamatai alkotják. Állításuk szerint hiányoztak a megmaradás reális alternatíváit felmutató értékek. Ilyen módon olyan hiátus keletkezett, amelybe – úgymond – a kisebbségi, nemzetiségi létszimbólumok termelése és fogyasztása tódult be, az irodalmi alkotás, az esztétikai minőség alárendelődött a megmaradás ethoszát erkölcsi parancssá emelő követelménynek. E társadalomtudományi műhely képviselőinek észlelete szerint nem bizonyul(t) érvényesnek az a felfogás, amelyik a kisebbséget kvázi egységes, monolitikus tömbként értelmezi.

* * * *

Tudatában vagyunk annak, hogy nagyon érzékeny, érzelmekkel, indulatokkal is telített témát érintettünk. Erkölcsi bátorságukért tisztelet illeti az erdélyi literátus értelmiség azon képviselőit, akik vallott/vállalt meggyőződésükért kockázatot vállalva is kiálltak. Ám – meggyőződésem – maguknak a kisebbségeknek és valamennyiünknek érdekében is kívánatos lenne a tapasztalati/észleleti mező szélesítése, különböző nézőpontok érvényre juttatása e problematikáról való gondolkodásunk során.

SZABÓ LÁSZLÓ TAMÁS

Kutatás Közben a sorozatot szerkeszti: Junghausz Ibolya

kutatasi eredmények, konferencia-jegyzőkönyvek gyors közreadása
(a füzetek a szerkesztőség címén megrendelhetők)

ALTERNATÍV ISKOLÁK, ALTERNATÍV PEDAGÓGIÁK MAGYARORSZÁGON. Szerkesztette: *Lukács Péter* (70.-Ft)

FORRAY R. KATALIN – KOZMA TAMÁS: Hány plusz hány? (Közkeletű félreértések az iskolai szerkezetváltásról) (50.-Ft)

FORRAY R. KATALIN – HEGEDŰS T. ANDRÁS: Támogatás és integráció (Oktatáspolitikai szempontok a cigányság iskoláztatásához) (50.-Ft)

NAGY PÉTER TIBOR: Tanügyigazgatás és a gazdasági válság (50.-Ft)

LADÁNYI ANDOR: A felsőoktatás összehasonlító statisztikai elemzése (50.-Ft)

HALÁSZ GÁBOR: Társadalmi igények, iskola, oktatáspolitikai (80.-Ft)

BALOGH MIKLÓS – LUKÁCS PÉTER: Oktatásirányítás és iskolarendszer (60.-Ft)

VÉLEMÉNYEK A KÖZOKTATÁSI TÖRVÉNY KONCEPCIÓJÉRŐL. Szerkesztette: *Lukács Péter* (50.-Ft)

LADÁNYI ANDOR: A felsőoktatás fejlesztése (50.-Ft)

GYÖRGYI ZOLTÁN: Budapesti pedagógusok véleménye az oktatási törvénytervezet koncepciójáról és a pedagógus bérrendszerről (70.-Ft)

SZIGETI JENŐ – SZEMERSZKI MARIANN: Egyházi iskolák indítása (közvéleménykutatás) (80.-Ft)

ALAPÍTVÁNYI ÉS MAGÁNISKOLÁK. (konferencia jegyzőkönyv) (70.-Ft)

EGYHÁZI ISKOLÁK INDÍTÁSA, 1992. (konferencia jegyzőkönyv) (80.-Ft)

CSANÁDY MÁRTON: Nem tudják, de költik (a közoktatás finanszírozási rendszeréről) (60.-Ft)

FORRAY R. KATALIN – GYÖRGYI ZOLTÁN – HÍVES TAMÁS – IMRE ANNA: Az ózdi térség közoktatási helyzete, kilátásai (60.-Ft)

TANÁCSADÓ A NEM ÁLLAMI ÓVODÁK ALAPÍTÁSÁHOZ (50.-Ft)